

Een verwrongen beeld?

Kranten- en persberichten tijdens de BSE-crisis

Dr. F.B.J. de Meere
C. Sepers

Maart 2000

Rapport 5.00.03

LEI, Den Haag

Het LEI beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- Bedrijfsontwikkeling en omgevingsfactoren
- Emissie- en milieuproblematiek
- Concurrentiepositie en de Nederlandse agribusiness; Industrie en handel
- Economie van het landelijk gebied
- Nationale en internationale beleidsvraagstukken
- Bedrijven-Informatienet; Statistische documentatie; Periodieke rapportages

Een verwrongen beeld?; Kranten- en persberichten tijdens de BSE-crisis
De Meere, F.B.J. en C. Sepers
Den Haag, LEI, 2000
Rapport 5.00.03; ISBN 90-5242-578-7; Prijs f 22,- (inclusief 6% BTW)
36 p., fig., tab.

Overheidsorganen die geacht worden de veiligheid van het voedsel te garanderen, hebben meer dan voorheen te maken met publieke opinies. Het is echter de vraag welke waarde daaraan gehecht moet worden. Dit rapport vergelijkt de inhoud van denkbeelden over BSE in kranten met die in persberichten. Het blijkt dat alle denkbeelden uit persberichten via de kranten worden overgebracht aan het publiek. In deze zin wordt door de kranten geen verwrongen beeld geschetst. Tegelijkertijd wordt in de kranten een veel breder palet aan denkbeelden gepresenteerd. Uit de analyse leiden we af dat de zorgvuldigheid waarmee door LNV wordt gehandeld niet letterlijk moet worden benadrukt in de eigen persberichten. Op retorisch niveau zou een indirect beroep op emoties de overtuigingskracht van persberichten kunnen verhogen. Tot slot kan worden stilgestaan bij de vraag in hoeverre openheid over eventuele economische motieven moet worden nagestreefd.

Bestellingen:
Telefoon: 070-3358330
Telefax: 070-3615624
E-mail: publicatie@lei.wag-ur.nl

Informatie:
Telefoon: 070-3358330
Telefax: 070-3615624
E-mail: informatie@lei.wag-ur.nl

Vermenigvuldiging of overname van gegevens:
 toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
 niet toegestaan

Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO-NL) van toepassing. Deze zijn gedeponneerd bij de Kamer van Koophandel Midden-Gelderland te Arnhem.

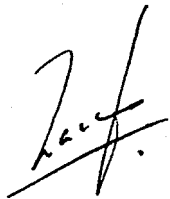
Inhoud

	Blz.
Woord vooraf	7
Samenvatting	9
1. Inleiding	11
1.1 Inleiding	11
1.2 BSE in kranten- en persberichten	11
1.3 De aanwezigheid van denkbeelden en de wijze van redeneren	13
1.4 Opbouw van het rapport	14
2. BSE in het kort	15
3. BSE in het nieuws	18
3.1 Inleiding	18
3.2 Persberichten	18
3.3 BSE volgens <i>de Volkskrant</i>	18
3.4 BSE volgens <i>De Telegraaf</i>	19
4. Pers- en krantenberichten: een confrontatie	21
4.1 Inleiding	21
4.2 Besmetting	21
4.3 Veiligheid	22
4.4 De gevolgen van BSE	23
4.5 Het optreden van de Nederlandse overheid	23
4.6 Europa en Groot-Brittannië	24
4.7 Wijze van argumenteren	26
4.8 Conclusies	27
4.9 Relevantie van het publieke debat	28
Literatuur	31

Woord vooraf

Mensen die professioneel betrokken zijn bij het garanderen van de veiligheid van het voedsel hebben meer dan voorheen te maken met publieke opinies. Het is echter de vraag welke waarde gehecht moet worden aan deze opinies. Inzicht in het publieke debat lijkt meer dan voorheen noodzakelijk. Dit rapport poogt hier een bescheiden bijdrage aan te leveren. Het richt zich op de inhoud van denkbeelden die in de media verschenen ten tijde van de BSE-crisis. De vraag wordt gesteld welke denkbeelden over BSE door de overheid en de pers naar buiten werden gebracht en hoe deze zich tot elkaar verhielden. Aan de hand van de vergelijking worden enkele overwegingen gegeven over het belang van de geventileerde denkbeelden. De studie is voornamelijk verricht door Christien Sepers in het kader van haar studie cultuurwetenschappen aan de Universiteit van Maastricht, onder begeleiding van R. de Wilde en F. de Meere. Laatstgenoemde heeft het stageverslag omgezet in dit rapport.

De directeur,

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'L.C. Zachariasse', written in a cursive style.

Prof.dr.ir. L.C. Zachariasse

Samenvatting

Overheidsorganen die geacht worden de veiligheid van het voedsel te garanderen, hebben meer dan voorheen te maken met publieke opinies. Het is echter de vraag welke waarde gehecht moet worden aan deze opinies. Inzicht in het publieke debat is noodzakelijk voor een beantwoording van deze vraag. Dit rapport poogt hier een bescheiden bijdrage aan te leveren. We richten ons op de inhoud van denkbeelden die in de media verschijnen. We stellen de vraag welke denkbeelden over BSE door de overheid en de pers naar buiten werden gebracht en hoe deze zich tot elkaar verhouden. Aan de hand van de vergelijking geven we een aantal overwegingen over het belang van de geventileerde denkbeelden. Het onderzoek beperkt zich tot kranten- en persberichten over de BSE-crisis in de periode van 20 maart 1996 tot en met 30 april 1996. De persberichten betreffen berichten van de ministeries van VWS en van LNV, de krantenberichten betreffen artikelen uit *de Volkskrant* en *De Telegraaf*. Het aantal denkbeelden is te groot om in de samenvatting te vermelden. We beperken ons hier dan ook tot de conclusies uit de confrontatie.

Ten eerste was er in het geval van de BSE-crisis géén sprake van een slecht geïnformeerd publiek debat. In zowel *De Telegraaf* als *de Volkskrant* is verslag gedaan van de via de persberichten verkondigde maatregelen. Hoewel de maatregelen door de pers niet kritiekloos werden ontvangen, bevat de verslaggeving geen onjuistheden met betrekking tot de maatregelen. Een geïnteresseerde persoon kon zich door een 'willekeurige' ochtendkrant te lezen op de hoogte houden van de door de overheid relevant geachte denkbeelden rond BSE.

Ten tweede kunnen we constateren dat veel meer denkbeelden de media hebben bereikt dan de door de ministeries naar buiten gebrachte denkbeelden. Hierbij zien we dat de denkbeelden in *de Volkskrant* iets dichter bij de denkbeelden van de overheid blijven dan de in *De Telegraaf* gepresenteerde denkbeelden. Hiernaast valt op dat de denkbeelden van *De Telegraaf* 'extremer' zijn. Hoewel het in de persberichten benadrukte denkbeeld dat Nederland veilig is, grotendeels is terug te vinden in *de Volkskrant* en in één artikel van *De Telegraaf*, worden mensen in de overige artikelen eerder gewaarschuwd dan gerust gesteld.

Ten derde kan naar aanleiding van de krantenberichten de vraag worden gesteld of het gezag van de bewindslieden niet wordt ondermijnd door in de eigen persberichten een erg grote nadruk te leggen op de eigen zorgvuldigheid. Ook dringt zich uit de analyse van de krantenberichten de vraag op of de ministeries volledig zijn geweest bij hun verantwoording van de Nederlandse maatregelen. De kranten berichten over economische motieven waarin in de persberichten geen gewag wordt gemaakt. Het is in ieder geval wenselijk dat wordt stilgestaan bij de vraag of de overheid niet transparanter kan communiceren over dergelijke motieven.

Ten vierde is de wijze van redeneren in de kranten en persberichten dezelfde, met uitzondering van het ontbreken van het aanspreken van emoties in de persberichten. Dit geeft eerder een aanwijzing dat de persberichten een mogelijkheid tot krachtige argumentatie laten liggen, dan dat kranten onjuist argumenteren. Dit betreft niet de

mogelijkheid om in persberichten maatregelen met behulp van een direct beroep op emoties te legitimeren, maar om aan te geven dat in de overwegingen die gemaakt zijn ook emoties een rol hebben gespeeld. Bij een erkenning van de emoties die in de samenleving bestaan, zal de ontvanger van een boodschap zich eerder door verdere argumentatie laten overtuigen.

Bovenstaande constatering ondersteunen het idee publieke debatten serieus te nemen. Er wordt in de onderzochte media geen verworden beeld gepresenteerd, maar een divers beeld. Een deel van die denkbeelden als irrelevant of schadelijk betitelen is natuurlijk mogelijk, maar wel na analyse en niet als sceptische grondhouding. In de toekomst is het belangrijk dat bij het opstellen van persberichten de zorgvuldigheid waarmee wordt gehandeld niet letterlijk wordt benadrukt. Op retorisch niveau zou een indirect beroep op emoties de overtuigingskracht van persberichten kunnen verhogen. Tot slot kan worden stilgestaan bij de vraag in hoeverre openheid over eventuele economische motieven moet worden nagestreefd.

1. Inleiding

1.1 Inleiding

Overheidsorganen die geacht worden de veiligheid van voedsel te garanderen, hebben meer dan voorheen te maken met publieke opinies. Men dient niet alleen feitelijk te zorgen voor een veilige voedselsituatie, maar tevens mensen hiervan te overtuigen. Dit laatste element verschijnt zelfs in definities van voedselveiligheid ((Europese Commissie, 1999, 17). Het is duidelijk dat affaires rond dioxines in het kippenvoer en het mogelijke gevaar van met BSE besmet vlees een dergelijk proces hebben versneld. Toch is het toenemende belang van de publieke opinie ook een algemeen verschijnsel. Kijken we bijvoorbeeld naar de criminaliteitsbestrijding, dan zien we dat voor de bepaling van beleidsprioriteiten onveiligheidsgevoelens van burgers relatief belangrijker zijn geworden ten opzichte van criminaliteitscijfers (Basis, 1999).

Over veel zaken waar mensen nauwelijks bij betrokken zijn, ontwikkelen ze wel een mening. Zo zijn er veel mensen die nooit met de RVV te maken hebben gehad, en nog meer die zich niet kunnen herinneren er ooit van gehoord te hebben. Slechts een enkeling zal weten dat de RVV staat voor de Rijksdienst voor de keuring van Vee en Vlees. Waarschijnlijk neemt men wel aan dat er een overheidsorgaan bestaat dat zorg draagt voor de keuring van vee en vlees. Men weet doorgaans niet wat de exacte normen zijn op het gebied van veilig vlees, maar gaat er waarschijnlijk wel van uit dat er te handhaven normen zijn. Tevens kan men bijvoorbeeld op grond van eigen ervaringen met de uitgifte van een paspoort, het beeld hebben dat een instelling als de RVV bureaucratisch zal zijn georganiseerd. Een dergelijke relativering van de mate waarin het publiek is geïnformeerd, roept de vraag op welke waarde aan publieke opinies gehecht moet worden.

Deze vraag is moeilijk eenduidig te beantwoorden. Voor de beantwoording lijkt het wel noodzakelijk een goed inzicht in het publieke debat te ontwikkelen. Dit rapport poogt daar - als onderdeel van een groter geheel aan activiteiten - een bijdrage aan te leveren. We richten ons ten eerste op de inhoud van denkbeelden die in media verschijnen en ten tweede op de verschillen tussen de in de media naar voren gebrachte denkbeelden en die van de Nederlandse overheid. Hieronder zetten we uiteen op welke wijze we daarmee denken licht te kunnen werpen op de vraag naar de waarde van het publieke debat.

1.2 BSE in kranten- en persberichten

Op het vrij feitelijke niveau, zoals het bestaan van de RVV en wat ze doet, zijn mensen waarschijnlijk snel geneigd meningen te herzien als nieuwe informatie zich aandient. Dit wordt anders als mensen bijvoorbeeld belangen aan organisaties gaan toedichten, als er zaken op het spel staan waar men aan is gehecht, of als men zichzelf ziet als deskundige (zie voor een overzicht bijvoorbeeld Lundgren & McMakin, 1998). In de

communicatiewetenschap is dan ook een levendige discussie te ontwaren over het belang van de informatie die via massamedia het publiek bereikt. Terwijl de één moderne massamedia een grote macht toekent in het bepalen van de agenda, legt de ander de nadruk op het publiek, dat zelf wel bepaalt wat met de vele informatie te doen (zie bijvoorbeeld de Boer & Brennecke, 1998).

We stellen ons hier *niet* op het standpunt dat 'de media' bepalen hoe mensen denken. Toch is om twee redenen de inhoud van de door de media geopperde denkbeelden belangrijk. Ten eerste is het vanuit het idee dat de ontvangers informatie selecteren en waarderen van belang met welke denkbeelden het publiek überhaupt wordt geconfronteerd. Er moet immers iets te selecteren en waarderen zijn. Een tweede reden volgt uit de idee dat massamedia actief op zoek gaan naar mogelijke nieuwe en andere interpretaties van feiten. We kunnen bij specifieke issues verwachten dat in de loop der tijd een eindig aantal verschillende denkbeelden in de massamedia verschijnen, die een indicatie geven van de verscheidenheid in denkbeelden.

Willen we dus informatie verzamelen over hoe 'het publiek' denkt over een specifiek issue, dan is de deelvraag relevant welke denkbeelden over dit issue in de media naar voren worden gebracht. Als we daarnaast een indicatie willen verkrijgen over de mate waarin het publieke debat voor beleidsvorming serieus te noemen is, dienen we een vergelijking te maken met de denkbeelden die als relevant te betitelen zijn. Aangezien we de relevantie definiëren naar beleidsrelevantie, zoeken we naar een vergelijking tussen denkbeelden welke in de media om voorrang strijden enerzijds en de door de ministeries van LNV en VWS bewust naar buiten gebrachte denkbeelden anderzijds.

Indien we kunnen constateren dat de door de ministeries naar buiten gebrachte denkbeelden helemaal niet of wezenlijk beperkt aanwezig zijn in de media, is dat een aanwijzing voor een slecht geïnformeerd publiek debat. Wanneer we de door de overheid naar buiten gebrachte denkbeelden substantieel vervormd en misvormd tegenkomen in de media, is dat een aanwijzing voor een verwrongen beeldvorming in het publieke debat. Als slechts de denkbeelden van de ministeries de media bereiken, is er geen publiek debat te ontdekken. Indien naast de denkbeelden vanuit de ministeries andere denkbeelden een belangrijke plaats innemen in de media, is dat een aanwijzing voor inbreng van het publieke debat, wat voor de betrokken ministeries relevant kan zijn. Het is dan de vraag welke extra denkbeelden dit zijn, of deze door de ministeries reeds waren onderkend en of over het belang ervan een bewuste afweging is gemaakt.

We zijn op deze plek niet in staat de hierboven benoemde kwalitatieve begrippen als 'wezenlijk beperkt' en 'substantieel vervormd' eenduidig te operationaliseren. Wel doen we op een controleerbare wijze verslag van onze inschattingen. We richten ons daarbij op de inhoud van denkbeelden. Het gaat uitdrukkelijk niet om de motivatie van een journalist om een artikel te schrijven. Ook de wijze waarop een lezer informatie interpreteert wordt in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten.

Als onderwerp van onderzoek is de BSE-crisis gekozen. Gezien de korte looptijd van het onderzoek is de volgende afbakening gemaakt. Ten eerste is gekozen voor schriftelijke media, aangezien deze eenvoudiger zijn te analyseren dan audiovisuele middelen. Voor de denkbeelden over BSE die door ministeries naar buiten worden gebracht, wordt gebruik gemaakt van persberichten. De persberichten betreffen die van de ministeries van VWS en

van LNV. Uiteraard brachten de ministeries ook via andere wegen denkbeelden naar buiten.

Voor een indicatie van de denkbeelden die in de Nederlandse media naar voren komen, is gekozen voor twee kranten: *De Telegraaf* en *de Volkskrant*. Deze kranten zijn geselecteerd op de criteria oplage en reputatie. *De Telegraaf* is de Nederlandse krant met de grootste oplage en *de Volkskrant* is de Nederlandse krant met de grootste oplage van de zogenaamde 'kwaliteitskranten' (Durant et al., 1998). De tijdsafbakening betreft de periode van 20 maart 1996 tot en met 30 april 1996. Tijdens deze periode is een duidelijke piek in de verslaggeving waarneembaar. Ingezonden brieven zijn buiten beschouwing gelaten, aangezien de daarin aangevoerde denkbeelden als van een tweede orde betiteld kunnen worden. Hoewel zeer relevant voor een inschatting van het publieke debat, zijn ze zelf allereerst een reactie op denkbeelden uit de krant.

1.3 De aanwezigheid van denkbeelden en de wijze van presenteren

Ten eerste stellen we ons de beschrijvende vraag welke denkbeelden over BSE door de overheid en de pers naar buiten werden gebracht. Daarvoor dienen we het te analyseren materiaal te verzamelen. De ministeries van LNV en VWS brachten in de periode van 20 maart tot en met 30 april 1996 vijf persberichten uit die met BSE te maken hadden.

De artikelen over BSE in *de Volkskrant* in de periode van 20 maart 1996 tot en met 30 april 1996 zijn via cd-rom achterhaald. Hierbij zijn de zoektermen 'BSE', 'gekkekoeienziekte' en 'Creutzfeldt-Jakob' gebruikt. Vervolgens zijn de ingezonden brieven uit de selectie gehaald. Het zoekresultaat bestond uit 92 artikelen, waarin aandacht wordt besteed aan BSE. Dit komt neer op een gemiddelde van 2,6 artikelen per krant in de periode van 20 maart tot en met 30 april 1996. Vooral tussen 23 maart en 5 april werd veel aandacht aan BSE besteed. In deze periode verschenen 3 tot 8 artikelen per dag. Het beeldmateriaal is vervolgens via microfiches verzameld.

Om de relevante artikelen uit *De Telegraaf* te selecteren, zijn de kranten in de periode van 20 maart tot en met 30 april 1996 op microfilm bekeken. Om de artikelen over de gekkekoeienziekte te verzamelen, is gelet op de termen 'BSE', 'gekkekoeienziekte' en 'Creutzfeldt-Jakob'. Het beeldmateriaal bij de artikelen werd gelijktijdig verzameld. Evenals bij *de Volkskrant* zijn ingezonden brieven buiten beschouwing gelaten. Het zoekresultaat bestond uit tweeënvijftig artikelen. Dit komt neer op een gemiddelde van 1,4 artikelen per krant in de periode van 20 maart tot en met 30 april 1996. De berichtgeving kende de laatste vijf dagen van maart een piek. In deze korte periode verschenen negentien artikelen over BSE, wat neerkomt op een gemiddelde van 3,8 artikelen per krant.

In de geanalyseerde artikelen en persberichten over de 'gekkekoeienziekte' zien we verschillende denkbeelden naar voren komen. De één interpreteert de vernietiging van duizenden Britse kalveren als daadkrachtig preventief ingrijpen, terwijl de ander die als een poging ziet om de vleesmarkt te beschermen. Daarbij is het feit dat de kalveren worden vernietigd geen denkbeeld, maar wel de interpretaties die hieraan worden gegeven. De analyse van de aanwezigheid van een denkbeeld is een interpretatie van de onderzoekers. Op deze plek kunnen we daar niet uitgebreid aandacht aan besteden. In Sepers (1999) vindt deze uitgebreide verantwoording wel plaats.

Ten tweede analyseren we de wijze van presentatie van de denkbeelden. We proberen de gebruikte retoriek te achterhalen. Retoriek omvat alle manieren waarop geprobeerd wordt iemand te overtuigen. Overtuigen is het formuleren van een nieuwe stelling op een zodanige wijze dat het aansluit bij de *communis opinio* van het publiek (Engbersen et al., 1991). Te onderscheiden manieren om iemand te overtuigen zijn *logos*, *ethos* en *pathos* (Gross, 1990).

Logos is argumentatie die appelleert aan het verstand. Overtuigingspogingen die betrekking hebben of lijken te hebben op de zakelijke inhoud van het betoog zijn vormen van *logos* (Braas et al., 1996). Het vertellen van een verhaal is een vorm van *logos*. Het vertellen van een verhaal helpt het publiek bij het onthouden van informatie. Het presenteren van informatie in de vorm van een verhaal is echter niet waarde vrij. Wanneer B na A komt, wekt dit namelijk de indruk dat B voortkomt uit A. Dit sluit de ogen voor allerlei andere dingen die ook op A hadden kunnen volgen (Gross, 1990).

Ethos is persuasieve beïnvloeding door imagebuilding (Braas et al., 1996). Door degene die wil overtuigen een positief karakter uit te laten stralen, wordt de kans groter dat het publiek overtuigd wordt. Hierbij kan gedacht worden aan een beroep op autoriteiten, die de geloofwaardigheid van de persoon benadrukken. Een andere manier om geloofwaardigheid te bevorderen is om degene die overtuigd moet worden het idee te geven tot dezelfde groep te behoren als degene die wil overtuigen (Engbersen et al., 1991). Ook het gebruik van positief geladen bijvoeglijke naamwoorden is een manier om een gunstig imago te bewerkstelligen (Toolan, 1988).

Pathos is persuasieve beïnvloeding door het opwekken van en het inspelen op gevoelens en vooroordelen (Braas et al., 1996). Een beroep op emoties kan effectief zijn om iemand te overtuigen. Dit gebeurt bijvoorbeeld door het gebruik van een metafoor. Metaforen leggen een accent op bepaalde eigenschappen van een zaak en dringen zo automatisch andere aspecten naar de achtergrond. Dit staat bekend als de dynamiek van *fore- and backgrounding*. Metaforen zijn vaak extra overtuigend, doordat ze mooi worden gevonden (Engbersen et al., 1991).

Voor de precieze analyse naar de wijzen van argumenteren in *de Volkskrant*, *Telegraaf* en de persberichten verwijzen we wederom naar Sepers (1999).

1.4 Opbouw van het rapport

Hieronder zal allereerst een kort overzicht worden gegeven van de gebeurtenissen rondom BSE. In het derde hoofdstuk wordt verslag gedaan van de denkbeelden over BSE die in de persberichten, *de Volkskrant* en *De Telegraaf* zijn te herkennen. In het vierde hoofdstuk worden de diverse denkbeelden met elkaar geconfronteerd. We confronteren allereerst de inhoud van de gevonden denkbeelden en de kwantitatieve nadruk die die denkbeelden krijgen. Vervolgens confronteren we de verschillende wijzen waarop geprobeerd wordt de lezer te overtuigen van een standpunt. Tot slot worden conclusies getrokken en suggesties gedaan voor vervolgonderzoek.

2. BSE in het kort

In 1986 ontdekten Britse dierenartsen van de Gezondheidsdienst in Weybridge een ziekte bij koeien die veroorzaakt werd door een sponsvormige degeneratie van de hersenen. Zij noemden de ziekte Bovine Spongiforme Encephalopathie (BSE). Deze ziekte werd later ook bekend onder de naam gekkekoeienziekte en leidde tot een epidemie. De runderen vertoonden kopziekteachtige verschijnselen, werden nerveus en schrikachtig, konden niet meer lopen en bezweken uiteindelijk aan de ziekte (Goossens, 1996).

Dit sponsvormige hersenlijden was reeds lang bekend bij schapen onder de naam scrapie en bij mensen als Creutzfeldt-Jakob Disease (CJD). De oorzaak van deze ziekten was echter tot dan toe onbekend. Inmiddels bestaat er een breed gedragen theorie over de oorzaak van de hersenziekten. Deze worden volgens deze theorie veroorzaakt door prionen met een afwijkende structuur. Prionen zijn eiwitten die door ieder gezond zoogdier worden gemaakt. Wanneer deze prionen echter van vorm veranderen, worden het ziekteverwekkers. De vervormde prionen kunnen op hun beurt andere normale prionen vervormen. Deze afwijkende prionen hebben een structuur die gaten in de hersenen veroorzaakt. Zo krijgen de hersenen een sponsvormige structuur (Kohler, 1996).

Vermoed wordt, dat runderen besmet raakten door bijvoeding van diermeel vermengd met slachtafval van met scrapie besmette schapen. Dit diermeel werd toegevoegd om de melkproductie te stimuleren. Het besmette rundvee dat stierf kwam via diermeel ook weer in de voedselketen, wat de BSE-epidemie versterkte (LNVweb, 1997). In 1988 werd deze voederpraktijk dan ook door de Britse overheid verboden. Daarnaast besloot de Europese Commissie beperkende handelsmaatregelen te nemen. Alleen runderen jonger dan zes maanden mochten vanuit het Verenigd Koninkrijk geëxporteerd worden. In de jaren negentig daalde het aantal BSE-gevallen niet zo sterk als men verwachtte. Gebrekkige naleving van het verbod op de verwerking van slachtafval in veevoer en de mogelijkheid van een andere wijze van besmetting werden als redenen aangedragen (Van Tol, 1996).

Ook op de vraag of BSE bij runderen CJD bij mensen kon veroorzaken, moest men lange tijd het antwoord schuldig blijven (Goossens, 1996). Bekende oorzaken van CJD zijn erfelijkheid en iatrogene oorzaken. Iatrogene oorzaken zijn medische ingrepen, waarbij als onbedoeld neveneffect een ziekte optreedt. Gedacht kan worden aan bijvoorbeeld hoornvliestransplantatie en toediening van groeihormoon. Bij al deze gevallen is dus sprake van een mens op mens besmetting. Men ging er lange tijd van uit dat de ziekte geen soortgrenzen kon overschrijden. Scrapie bestond al sinds 1732 en had voor zover men wist nog nooit de soortgrens overschreden. Het vermoeden dat koeien BSE hadden gekregen door het eten van besmet schapenvlees bracht dit geloof echter aan het wankelen (RVU, 1997).

In maart 1996 werd door onderzoekers van de universiteit van Oxford gewezen op tien gevallen van CJD met een afwijkend ziektebeeld. Er waren geen aanwijzingen voor erfelijke of iatrogene oorzaken. Bovendien was de gemiddelde leeftijd van de patiënten

27½, wat opmerkelijk jong was. De duur van de ziekte was daarnaast niet zes maanden, maar ander half jaar en de symptomen waren ernstiger. Ook het microscopische beeld van de hersenen van overleden patiënten bleek af te wijken van de gangbare vorm van CJD. De aangetroffen prionen bleken een structuur te bezitten die grote overeenkomsten vertoonde met de structuur van runderprionen, wat het geloof in een verband versterkte (Goossens, 1996). Naar aanleiding van deze bevindingen werd op 20 maart 1996 door de Britse minister van Volksgezondheid Stephen Dorell officieel meegedeeld dat de meest waarschijnlijke oorzaak van deze nieuwe vorm van CJD de overdraagbaarheid van BSE op de mens was. Het aantal bevestigde gevallen van BSE in het Verenigd Koninkrijk was inmiddels opgelopen tot 160.042 (The Official Mad Cow Disease Home Page, 1999).

De Nederlandse ministeries van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (LNV) en Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) besloten vervolgens op 21 maart dat rundvee, rundvlees en rundvleesproducten die uit het Verenigd Koninkrijk waren geïmporteerd, vastgehouden moesten worden (VWS-960321). Op 27 maart stelde de Europese Commissie een exportverbod in voor het Verenigd Koninkrijk op runderen, rundvlees en rundvleesproducten. Nog dezelfde dag werd door staatssecretaris Terpstra van het ministerie van VWS de consumptie van Brits rundvlees en rundvleesproducten afgeraden (VWS-960327). Minister Van Aartsen van LNV besloot daarnaast om alle in Nederland aanwezige Britse kalveren te laten vernietigen (LNV-960327). Deze ongeveer 64.000 kalveren vormden 9,5% van de op dat moment in Nederland aanwezige kalveren (CBS, 1999).

De rundvleesconsumptie in het Verenigd Koninkrijk stortte van het ene op het andere moment volledig in. De prijzen van gemalen rundvlees daalden met 90%. Er was tevens een toenemende belangstelling voor het vegetarisme (Van Ginneken, 1999). Ook in Nederland was kort een daling in de rundvleesconsumptie waarneembaar. De laatste week van maart 1996 daalde het percentage huishoudens dat vers rundvlees kocht van 22,5% naar 16%. De eerste week van april liep het percentage echter alweer op naar 21% (PVE, 1996).

De Britse minister van Landbouw Douglas Hogg poogde in een bijeenkomst van de Europese Landbouwwraad begin april 1996 een einde te maken aan het exportverbod. De Landbouwwraad voelde hier echter niets voor en presenteerde Hogg daarentegen drie verplichtingen die ertoe moesten dienen BSE onder controle te krijgen: opstelling van een slachtplan voor dieren die waarschijnlijk aan BSE waren blootgesteld, verwijdering van de resten van besmette runderen uit de dierlijke en menselijke voedselketen en invoering van een waterdicht identificatie- en registratiesysteem voor runderen. Half april bekrachtigde de Europese Commissie opnieuw het exportverbod. De Britse premier Major besloot dit verbod aan te vechten bij het Europese Hof. Zo begon de zogenaamde 'Cattle Battle'. Toen het exportverbod in mei nog steeds van kracht was, dreigde Major de besluitvorming van de Europese Commissie te belemmeren. Hij voerde vervolgens een obstructiepolitiek. Dit hield in dat hij bij de stemming met betrekking tot alle besluiten die de Europese Commissie in deze periode wilde nemen, tegen stemde. Op 21 juni werd door de Europese Raad van regeringsleiders besloten tot de invoering van een stappenplan voor de opheffing van het exportverbod. Major hield vervolgens op de besluitvorming van de Europese Commissie te blokkeren.

Het Europese toneel bleef echter onrustig. Berichten deden de ronde dat illegale export plaatsvond en dat de Europese Commissie informatie achterhield over de ernst van de ziekte. In juli bekrachtigde het Europese Hof het exportverbod. Major kondigde in reactie op de uitspraak aan de juridische procedure tegen het exportverbod voort te zetten. Uit wetenschappelijke hoek kwamen steeds meer geluiden over besmettingsgevaar van koe op mens. In oktober besloot de Europese Commissie als reactie hierop vast te houden aan het exportverbod.

In maart 1997 deed het eerste geval van BSE in Nederland zich voor. Tot op heden zijn nog vijf andere gevallen geconstateerd. Nieuwe gevallen van de afwijkende vorm van CJD waren er niet en zijn tot op heden niet buiten het Verenigd Koninkrijk gediagnosticeerd. De BSE-gevallen in eigen land deden beduidend minder stof opwaaien dan de ontwikkelingen in 1996.

Op 23 augustus 1998 werd het exportverbod van Brits rundvlees opgeheven. Inmiddels bevestigt steeds meer onderzoek dat BSE CJD kan veroorzaken. Cynici bestempelen de BSE-crisis echter als pure geldverspilling. Miljarden zijn uitgegeven aan maatregelen, terwijl een sluitend bewijs voor een verband tussen BSE en CJD niet gevonden was (Kreuzenkamp, 1999). Anderen stellen daarentegen dat het heel goed mogelijk is dat Europa op korte termijn alsnog getroffen wordt door een CJD-epidemie, aangezien de incubatietijd van CJD erg lang kan zijn (RVU, 1997). Feit is dat BSE, zij het een stukje lager, nog steeds op de agenda staat, getuige de aanhoudende belangstelling van de pers.

3. BSE in het nieuws

3.1 Inleiding

Hieronder geven we de resultaten weer van een inhoudelijke analyse van de persberichten en krantenberichten. Dit werk is uitgebreid verantwoord in een verslag van Sepers *De gekke koe bij de horens gevat* (1999). We geven hieronder de inhoud van de denkbeelden weer alsmede de wijzen waarop de denkbeelden aan de lezers worden gepresenteerd.

3.2 Persberichten

De ministeries van LNV en VWS brachten in de periode van 20 maart tot en met 30 april 1996 vijf persberichten uit die met BSE te maken hadden. In deze persberichten brengen de ministeries de volgende denkbeelden over BSE naar voren:

- BSE kan mogelijk CJD veroorzaken;
- BSE is voornamelijk een Brits probleem;
- Nederland is een veilig land, waar geen BSE voorkomt;
- de Nederlandse consument is veilig en kan het beste Nederlands vlees kopen;
- de bewindslieden van de ministeries van LNV en VWS zijn voortvarend en willen ieder risico uitsluiten;
- de nodige maatregelen worden genomen en met grote zorgvuldigheid uitgevoerd.

In de persberichten van de ministeries van LNV en VWS wordt op verschillende manieren geprobeerd een positief imago op te bouwen voor de overheid. De grote nadruk op zorgvuldigheid komt het duidelijkst naar voren. Deze zorgvuldigheid wordt letterlijk aangegeven. Daarnaast wordt veelvuldig een beroep gedaan op autoriteiten. Ten tweede zien we de constructie van een 'wij-' en een 'zij-partij' wat de lezer aanzet zich met de bewindslieden van de overheid te identificeren. Naast deze talrijke vormen van ethos treffen we ook logos aan in de vorm van *post hoc ergo propter hoc-relaties* (B komt na A, dus B komt dóór A), het aanbrengen van verbanden, overhaaste conclusies en het presenteren van een vals dilemma. Pathos wordt niet aangewend als retorisch middel. In de persberichten wordt niet ingespeeld op de emoties of vooroordelen van de lezer.

3.3 BSE volgens de Volkskrant

De Volkskrant brengt veel verschillende denkbeelden over BSE naar voren:

- het besmettingsgevaar van BSE is onduidelijk;
- de kans op besmetting is reëel;
- de kans op besmetting is klein;

- het Nederlandse slachtbesluit en het Europese exportverbod zijn er om het vertrouwen van de consument te herstellen en niet uit het oogpunt van de volksgezondheid;
- het Nederlandse slachtbesluit is genomen om de concurrentiepositie van Nederland als exportland te verbeteren;
- het Nederlandse slachtbesluit en het Europese exportverbod zijn te drastische maatregelen;
- de noodzaak van het Nederlandse slachtbesluit is twijfelachtig;
- commerciële belangen liggen ten grondslag aan het Europese exportverbod;
- het Europese exportverbod is niet legitiem;
- het Europese exportverbod is legitiem;
- in Nederland, Frankrijk en Duitsland is het veilig;
- sommige consumenten maken zich ongerust;
- Nederland en de Europese Unie zijn alert en solidair;
- in Groot-Brittannië is het niet veilig;
- de Britse regering is laks en nalatig;
- de Britse boer is het grootste slachtoffer;
- Groot-Brittannië wordt ten onrechte als schuldige aangewezen;
- BSE is een laag milieurisico;
- er is sprake van een mediahype.

Logos, ethos en pathos worden in verschillende vormen ingezet om de lezer te overtuigen. Vormen van logos die worden aangewend, zijn het gebruik van *post hoc ergo propter hoc*-redeneringen, doel-middelredeneringen, overhaaste conclusies, *two wrongs make a right*, analogieën en het aanbrengen van causale verbanden. Daarnaast vinden we verschillende vormen van ethos. Er wordt veelvuldig een beroep gedaan op de wetenschap en wetenschappers als autoriteiten. Ook politieke autoriteiten worden aangehaald om de lezer te overtuigen. Daarnaast vinden we de constructie van een 'wij-' en een 'zij-partij' en wordt gebruik gemaakt van een *argumentum ad hominem* (persoonlijke aanval op de spreker). Ten slotte herkennen we ook vormen van pathos. Zo zien we het gebruik van metaforen. Angst en medelijden zijn de belangrijkste emoties waar in de artikelen een beroep op wordt gedaan door middel van de inzet van *argumentum ad populum* (beroep op emoties), *argumentum ad baculum* (poging tot overtuigen door middel van dreiging) en *argumentum ad misericordiam* (beroep op medelijden). Foto's spelen hierbij ook een belangrijke rol.

3.4 BSE volgens *De Telegraaf*

De Telegraaf brengt de volgende denkbeelden over BSE naar voren:

- er is mogelijk een verband tussen BSE en CJD;
- de kans op een verband tussen BSE en CJD is zo goed als nihil;
- BSE is een gevaar voor de gezondheid;
- de gevolgen van een verband tussen BSE en CJD zijn desastreus;
- het Nederlandse slachtbesluit is zeer streng;
- het Nederlandse slachtbesluit is de enige manier om volstrekte zekerheid te geven;

- de noodzaak van het Nederlandse slachtbesluit is twijfelachtig;
- het Nederlandse slachtbesluit is dieronvriendelijk;
- het Nederlandse slachtbesluit schaadt de betreffende boeren;
- het aanvankelijke invoerverbod van Nederland was legitiem;
- het aanvankelijke invoerverbod van Nederland was niet legitiem;
- de vernietiging van voorraden Brits rundvlees is een financiële strop voor groothandels en supermarkten;
- het Europese exportverbod is ingesteld om het vertrouwen van de consument te herstellen en om de vleesmarkten van andere landen dan Groot-Brittannië te beschermen;
- het risico voor de volksgezondheid wordt door het Europese exportverbod tot nul gereduceerd;
- het exportverbod is legitiem;
- het exportverbod is niet legitiem;
- Nederland en de Europese Unie zijn toeschietelijk en daadkrachtig;
- Groot-Brittannië is laks, veeleisend en manipulerend;
- Groot-Brittannië werd aanvankelijk ten onrechte nalatigheid verweten;
- het optreden van Groot-Brittannië is begrijpelijk;
- de Britse rundvleessector heeft zwaar te lijden onder het Europese exportverbod;
- de Nederlandse consument maakt zich zorgen over BSE;
- Nederland, Frankrijk en Duitsland zijn veilige landen;
- het is het beste om Nederlands rundvlees en rundvleesproducten te kopen;
- de leefomstandigheden van koeien moeten worden verbeterd;
- BSE heeft grote gevolgen voor de verhoudingen binnen de Nederlandse kalversector;
- BSE is een Europees probleem.

In *De Telegraaf* worden vormen van logos, ethos en pathos aangewend om de lezer te overtuigen. De gebruikte vormen van logos zijn: *post hoc ergo propter hoc*-redeneringen, overhaaste conclusies, analogieën, het aanbrengen van (causale) verbanden en het presenteren van een vals dilemma. Als vormen van ethos is gebruik gemaakt van een beroep op politieke en wetenschappelijke autoriteiten en de constructie van een 'wij-' en een 'zij-partij'. Verder zijn de volgende vormen van pathos te herkennen: het gebruik van gekleurde bijvoeglijke naamwoorden, *argumentum ad baculum*, *argumentum ad misericordiam* en het gebruik van metaforen. Daarnaast wordt door foto's een beroep gedaan op de emoties van de lezer.

4. Pers- en krantenberichten: een confrontatie

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we na hoe tijdens de BSE-crisis de persberichten van de ministeries van LNV en VWS zich verhielden tot de berichtgeving in *de Volkskrant* en *De Telegraaf*. We starten met de inhoud van de denkbeelden, waarbij de denkbeelden van de overheid als uitgangspunt dienen. We bekijken vervolgens aan de hand van de kwantitatieve aanwezigheid van denkbeelden in de kranten, in hoeverre de kranten dergelijke en concurrerende denkbeelden publiceren. We plaatsen de denkbeelden ten opzichte van elkaar in overzichtelijke figuren. Daarbij willen we niet beweren de denkbeelden een exacte plek op enkele dimensies te kunnen geven. Gezien het interpreterende karakter van het onderhavige werk hebben we hier ook niet naar gestreefd. Hieronder bespreken we achtereenvolgens de denkbeelden betreffende besmetting, veiligheid, de gevolgen van BSE, de Nederlandse maatregelen en tot slot de relatie tussen Groot-Brittannië en de rest van Europa. In het vervolg bespreken we de verschillen in de wijze van overtuigen. We eindigen met de conclusies.

4.2 Besmetting

BSE kan volgens de ministeries van LNV en VWS mogelijk CJD veroorzaken. Dit wordt aanvankelijk als reden aangedragen voor de getroffen maatregelen. Er wordt geen verdere uitspraak gedaan over de waarschijnlijkheid van een dergelijke besmetting, maar slechts gesteld dat er sprake is van een 'mogelijke relatie' (LNV, VWS 960322). De dominante denkbeelden in *de Volkskrant* en *De Telegraaf* tonen grote gelijkheid met dit denkbeeld. Onder dominant wordt dat denkbeeld verstaan, dat kwantitatief het sterkst naar voren komt. Het dominante denkbeeld met betrekking tot het verband tussen BSE en CJD in *de Volkskrant* is dat het besmettingsgevaar onduidelijk is. In *De Telegraaf* spreekt men vooral over een mogelijk verband. Het denkbeeld van *De Telegraaf* wijkt enigszins af, aangezien de desastreuze gevolgen van een mogelijk verband worden benadrukt.

Naast de dominante denkbeelden treffen we ook andere denkbeelden aan in zowel *de Volkskrant* als *De Telegraaf*. In *de Volkskrant* zien we als tweede denkbeeld dat de kans op besmetting klein is. In *De Telegraaf* wordt daarentegen in de tweede plaats benadrukt dat we te maken hebben met een groot gevaar. Als derde denkbeeld vinden we in *de Volkskrant* dat we te maken hebben met een reëel gevaar. In één artikel van *De Telegraaf* vinden we het denkbeeld terug dat de kans op besmetting klein is.

Wanneer we deze overige denkbeelden in ogenschouw nemen valt op, dat, ondanks dat de denkbeelden van de kranten veel op elkaar lijken, de hoeveelheid aandacht die aan de verschillende denkbeelden wordt besteed, verschilt. Zo zien we bij *de Volkskrant* dat ten opzichte van het dominante denkbeeld dat in het midden ligt, vooral het denkbeeld dat de

kans klein is, wordt benadrukt. Dit zien we ook gereflecteerd in het denkbeeld dat BSE een laag milieurisico is en in het denkbeeld dat we te maken hebben met een mediahype. *De Telegraaf* beweegt zich de andere kant op en benadrukt in de tweede plaats het denkbeeld dat we te maken hebben met een groot gevaar. Terwijl *de Volkskrant* de kans op besmetting volgens dit denkbeeld reëel acht, hebben we volgens *De Telegraaf* te maken met een groot gevaar. In figuur 4.1 worden de bevindingen schematisch samengevat.

	V,T		O, V	T		V		T
<i>klein</i>								<i>groot</i>
<i>risico</i>	3		1	2		5		4 <i>risico</i>

- 1= denkbeeld overheid, dominante denkbeeld *de Volkskrant* (mogelijke kans)
 - 2= dominante denkbeeld *De Telegraaf* (mogelijke kans, grote gevolgen)
 - 3= tweede denkbeeld *de Volkskrant* (kleine kans: mediahype, laag milieurisico), derde denkbeeld *Telegraaf* (kleine kans)
 - 4= tweede denkbeeld *De Telegraaf* (groot gevaar)
 - 5= derde denkbeeld *de Volkskrant* (reëel gevaar)
- Figuur 4.1 Denkbeelden besmetting*

4.3 Veiligheid

De ministeries van LNV en VWS brengen in hun persberichten tevens de denkbeelden naar buiten dat Nederland en de Nederlandse consument veilig zijn en dat de Nederlandse consument het beste Nederlands vlees kan kopen. Ook in *de Volkskrant* en *De Telegraaf* vinden we het denkbeeld dat Nederland veilig is. De kranten voegen hier het denkbeeld aan toe dat het ook in Frankrijk en Duitsland veilig is. In *De Telegraaf* vinden we het denkbeeld dat het het beste is om Nederlands rundvlees en rundvleesproducten te kopen terug. De denkbeelden in *de Volkskrant* en *De Telegraaf* zijn niet alleen identiek aan en aanvullend op de denkbeelden in de persberichten. Er bestaat namelijk zowel in *de Volkskrant* als in *De Telegraaf* het denkbeeld dat de Nederlandse consument zich ongerust maakt. Dit beeld komt niet overeen met het denkbeeld dat Nederland veilig is. Dan zou er immers geen reden zijn tot ongerustheid. Figuur 4.2 geeft de relatie tussen de denkbeelden schematisch weer.

	V,T		O, V,T		V,T
<i>onveilig</i>					
	3		1		<i>veilig</i> 2

- 1= denkbeelden overheid, *De Telegraaf* (Nederland veilig, het is goed Nederlands vlees te eten) en denkbeeld *De Volkskrant* (Nederland veilig)
- 2= denkbeeld *de Volkskrant* en *De Telegraaf* (Duitsland en Frankrijk ook veilig)
- 3= denkbeeld *de Volkskrant* en *De Telegraaf* (Nederlandse consument ongerust)

Figuur 4.2 Denkbeelden veiligheid Nederland

4.4 De gevolgen van BSE

BSE is volgens de overheid voornamelijk een Brits probleem. Zowel *de Volkskrant* als *De Telegraaf* presenteren denkbeelden die in het verlengde van dit denkbeeld van de overheid liggen. Zo presenteert *de Volkskrant* het denkbeeld dat Groot-Brittannië in tegenstelling tot Nederland niet veilig is. Het denkbeeld dat de Britse boer het grootste slachtoffer is van de ontwikkelingen rondom BSE sluit tevens hierbij aan. *De Telegraaf* brengt hiernaast het denkbeeld naar voren dat de Britse rundvleessector zwaar lijdt.

De Telegraaf herbergt daarnaast verscheidene denkbeelden die niet in het verlengde liggen van de opvatting dat BSE een Brits probleem is. Zo zien we de beelden dat de Nederlandse boeren geschaad worden, ondanks de schadevergoeding van minister Van Aartsen, waarvan in een persbericht melding wordt gemaakt. Ook de Nederlandse groothandels en supermarkten ondervinden schade. Verder heeft BSE grote gevolgen voor de verhoudingen binnen de Nederlandse kalversector. Bovendien wordt in *De Telegraaf* BSE niet als Brits, maar als Europees probleem getypeerd. Daarnaast wordt BSE in *De Telegraaf* als signaal gezien. De leefomstandigheden van koeien moeten overal drastisch verbeterd worden.

De overheid en de kranten zijn het dus eens dat BSE een Brits probleem is. De gevolgen van BSE voor Groot-Brittannië zijn ernstig. *De Telegraaf* laat daarnaast echter zien dat de negatieve gevolgen niet tot Groot-Brittannië beperkt blijven, maar dat BSE ook een Nederlands, Europees en zelfs mondiaal probleem is. Figuur 4.3 geeft de denkbeelden over de gevolgen van BSE schematisch weer.

O,V,T	T	T	T
<i>lokaal</i>			<i>mondiaal</i>
1	2	3	4

1= denkbeeld overheid (Brits probleem), denkbeelden *de Volkskrant* (Groot-Brittannië niet veilig, Britse boer grootste slachtoffer) en dominant denkbeeld *De Telegraaf* (Britse rundvleessector lijdt zwaar)

2= tweede denkbeeld *De Telegraaf* (Nederlands probleem: Nederlandse boeren, groothandels en supermarkten ondervinden schade)

3= derde denkbeeld *De Telegraaf* (Europees probleem)

4= vierde denkbeeld *De Telegraaf* (aanleiding verbetering leefomstandigheden koeien)

Figuur 4.3 Denkbeelden gevolgen BSE

4.5 Het optreden van de Nederlandse overheid

De resterende denkbeelden van LNV en VWS hebben betrekking op het optreden van de Nederlandse overheid. Volgens deze denkbeelden zijn de bewindslieden van de ministeries van LNV en VWS voortvarend bezig en worden de nodige maatregelen met grote zorgvuldigheid uitgevoerd, met de bedoeling het risico tot nul te reduceren. In beperkte mate worden deze denkbeelden door de kranten onderschreven. Het denkbeeld in *de Volkskrant* dat Nederland alert is, komt overeen met het denkbeeld in de persberichten dat

de bewindslieden van LNV en VWS voortvarend zijn. Ook het denkbeeld van *De Telegraaf* dat Nederland daadkrachtig en toeschietelijk is, is met dit denkbeeld in overeenstemming.

Bij de noodzaak, zorgvuldigheid en achtergrond van de maatregelen worden echter enige vraagtekens geplaatst. Alleen *De Telegraaf* herbergt een denkbeeld dat de denkbelden in de persberichten met betrekking tot de Nederlandse maatregelen ondersteunt. Dit betreft het denkbeeld dat het aanvankelijke invoerverbod van de overheid legitiem was. Hiernaast vinden we echter veel kritiek. Zo treffen we in *De Telegraaf* het denkbeeld aan dat het aanvankelijke invoerverbod niet legitiem was en dat het Nederlandse slachtbesluit zeer streng was. De noodzaak van het slachtbesluit wordt daarnaast in beide kranten nadrukkelijk betwijfeld. In twee artikelen van *de Volkskrant* wordt zelfs gesteld dat het slachtbesluit te drastisch was.

Tevens wordt de zorgvuldigheid waarmee de overheid te werk gaat betwijfeld. In *De Telegraaf* zien we namelijk het denkbeeld dat het slachtbesluit dieronvriendelijk is. Ook aan de achtergrond van het slachtbesluit wordt door *de Volkskrant* getwijfeld. De bedoeling van de overheid is volgens dit denkbeeld niet om het risico tot nul te reduceren, maar om het vertrouwen van de consument in rundvlees te herstellen en om de concurrentiepositie van Nederland als exportland te verbeteren. Figuur 4.4 vat de waardering van het overheidsoptreden schematisch samen.

O, V,T	T	V, T	V, T
<i>positief</i>			<i>negatief</i>
1	2	3	4

- 1= denkbelden overheid (bewindslieden voortvarend, nodige maatregelen worden met zorgvuldigheid genomen, risico wordt tot nul gereduceerd), denkbeeld *de Volkskrant* (Nederland alert) en denkbelden *De Telegraaf* (Nederland toeschietelijk en daadkrachtig, invoerverbod legitiem)
- 2= dominant denkbeeld *De Telegraaf* (slachtbesluit zeer streng, maar enige manier om risico tot nul te reduceren)
- 3= dominante denkbelden *de Volkskrant* (noodzaak en achtergrond slachtbesluit twijfelachtig) en denkbeeld *De Telegraaf* (noodzaak slachtbesluit twijfelachtig)
- 4= denkbeeld *de Volkskrant* (slachtbesluit te drastisch) en denkbeeld *De Telegraaf* (slachtbesluit dieronvriendelijk, invoerverbod niet legitiem)

Figuur 4.4 Denkbelden met betrekking tot de waardering van het overheidsoptreden

4.6 Europa en Groot-Brittannië

Naast de maatregelen van de Nederlandse overheid wordt in de kranten uitgebreid ingegaan op Europese maatregelen en het optreden van Groot-Brittannië. Bij de persberichten van de overheid spelen deze kwesties op de achtergrond mee. Zo hebben we gezien dat het Europese exportverbod als legitimatie voor het slachtbesluit wordt aangedragen. Het is bij de bespreking van de relatie tussen de overheid en de kranten dan ook interessant na te gaan hoe de kranten de Europese maatregel waarderen. Daarnaast is

ook een bespreking van de denkbeelden over het Britse optreden relevant, aangezien het denkbeeld van de overheid dat BSE een Brits probleem is hiermee nauw samenhangt.

Een denkbeeld dat zowel in *de Volkskrant* als in *De Telegraaf* gepresenteerd wordt, is dat de Europese maatregel niet genomen is om de volksgezondheid te beschermen, maar om het vertrouwen van de consument te herstellen. *de Volkskrant* geeft daarnaast aan dat commerciële belangen een rol zouden kunnen spelen, wat negatief gewaardeerd wordt. *De Telegraaf* geeft als tweede reden het beschermen van de vleesmarkten van andere Europese landen dan Groot-Brittannië aan, maar ziet hier geen onlosmakelijk waardeoordeel over de maatregel aan verbonden. De waardering van het Europese exportverbod loopt uiteen. Zowel in *de Volkskrant* als in *De Telegraaf* treffen we enkele artikelen aan die het denkbeeld presenteren dat het exportverbod niet legitiem is. In de artikelen met dit denkbeeld in *de Volkskrant* wordt de maatregel daarnaast als te drastisch getypeerd.

Daartegenover staat in beide kranten een positieve waardering van het exportverbod. Deze positieve waardering hangt sterk samen met de denkbeelden met betrekking tot het Britse optreden. We zien in de meerderheid van de artikelen van beide kranten namelijk twee contrasterende beelden. Enerzijds zien we in *de Volkskrant* het denkbeeld dat de Europese Unie alert en solidair is en in *De Telegraaf* het denkbeeld dat de Europese Unie toeschietelijk en daadkrachtig is. Anderzijds zien we in een meerderheid van de artikelen negatieve denkbeelden over Groot-Brittannië. Vooral *De Telegraaf* presenteert sterk negatieve denkbeelden over Groot-Brittannië. Het resultaat van deze tegenstelling is dat het Europese exportverbod door de meerderheid van de artikelen als legitiem wordt beschouwd. *De Telegraaf* voegt hier nog aan toe dat het Europese exportverbod het risico tot nul reduceert.

Daarnaast vinden we in beide kranten enkele artikelen die protest aantekenen tegen deze negatieve waardering van Groot-Brittannië. In *de Volkskrant* vinden we twee artikelen met het denkbeeld dat Groot-Brittannië ten onrechte als schuldige wordt aangewezen. In *De Telegraaf* treffen we één artikel aan dat ook het denkbeeld naar voren brengt dat Groot-Brittannië ten onrechte als schuldige wordt gezien. Daarnaast vinden we in één artikel het denkbeeld dat het optreden van Groot-Brittannië begrijpelijk is.

De figuren 4.5 en 4.6 vatten de waardering van het optreden van de Europese Unie en Groot-Brittannië samen.

V ,T 	V 	V,T
<i>positief</i>		<i>negatief</i>
1	2	3

- 1**= denkbeelden *de Volkskrant* (exportverbod legitiem, EU alert en solidair) en denkbeelden *De Telegraaf* (exportverbod legitiem, EU toeschietelijk en daadkrachtig, verbod reduceert risico tot nul)
2= denkbeeld *de Volkskrant* (achtergrond twijfelachtig: wellicht commerciële belangen)
3= denkbeelden *de Volkskrant* (exportverbod te drastisch, exportverbod niet legitiem) en denkbeelden *De Telegraaf* (exportverbod niet legitiem)

Figuur 4.5 Denkbeelden met betrekking tot de waardering van het Europese optreden

V,T 	T 	V	T
<i>positief</i>			<i>negatief</i>
4	3	2	1

1= dominante denkbeeld *De Telegraaf* (GB laks, veeleisend en manipulerend)

2= dominante denkbeeld *de Volkskrant* (GB laks en nalatig)

3= denkbeeld *De Telegraaf* (optreden begrijpelijk)

4= denkbeeld *de Volkskrant* en *De Telegraaf* (GB ten onrechte schuldige)

Figuur 4.6 Denkbeelden met betrekking tot de waardering van het Britse optreden

4.7 Wijze van argumenteren

Per denkbeeld is tijdens de analyse bekeken op welke manier dit denkbeeld werd gebracht. Wanneer we al deze manieren op een rijtje zetten, kunnen we de verhouding tussen de vormen van logos, ethos en pathos achterhalen. De gevonden verhouding is bij benadering weergegeven in tabel 4.1.

Tabel 4.1 Verhouding tussen persberichten, Volkskrant en Telegraaf op retorisch niveau

Zender	Logos	Ethos	Pathos
Persberichten	1	2	0
Volkskrant	1	2	1
Telegraaf	1	2	1

Bekijken we tabel 4.1 dan valt ten eerste op dat in de persberichten geen gebruik wordt gemaakt van pathos, terwijl in de kranten wel deze manier van overtuigen wordt benut. Braas (1996, 71) zegt over argumentatie op pathosgebied het volgende:

'Een overtuigingspoging die eenzijdig het rationele spoor volgt, kan een publiek misschien verstandelijk overtuigen, maar zal het zeker niet enthousiasmeren. Toch is zulke gevoelsmatige instemming bij het publiek vaak noodzakelijk [...]. Wij zien overtuigen dus als een proces waarin zowel verstandelijke als gevoelsmatige argumenten van belang zijn.'

Volgens deze maatstaf is het effectief om naast vormen van logos en ethos vormen van pathos te gebruiken. Het feit dat bovendien beide kranten wel gebruik maken van vormen van pathos versterkt het idee dat de overheid wellicht een kans laat liggen.

Een tweede uitkomst in tabel 4.1 is de grote mate van overeenstemming tussen de gebruikte manieren van overtuigen. Door alledrie de zenders is verhoudingsgewijs

evenveel gebruik gemaakt van logos en ethos en beide kranten gebruiken in gelijke mate pathos als manier van overtuigen. Deze overeenkomsten zeggen alleen iets over het *gebruik* van vormen van logos, ethos en pathos. Over de *kwaliteit* van de argumentatie valt met behulp van deze figuur geen uitspraak te doen. Gedurende het onderzoek stond namelijk niet de geldigheid van de argumentatie centraal, maar de denkbeelden die met behulp van deze argumentatie tot stand werden gebracht. Of *de Volkskrant* op retorisch niveau het label 'kwaliteitskrant' verdient en *De Telegraaf* het label 'sensatiekrant' toebehoort, valt niet eenvoudig vast te stellen.

Ten derde zien we in tabel 4.1 dat veruit het meest gebruik wordt gemaakt van vormen van ethos. Aan de gepresenteerde denkbeelden wordt een positieve uitstraling gegeven door een beroep op autoriteiten en door de constructie van 'wij' en 'zij' partijen. Persberichten doen wat het gebruik van ethos betreft niet onder voor de kranten.

Alleen het gebruik van pathos laat een duidelijk onderscheid zien tussen pers- en krantenberichten. Zoals gezegd geeft dit eerder een aanwijzing dat de persberichten een mogelijkheid laten liggen, dan dat kranten verkeerd bezig zouden zijn. Bij deze vorm van overtuigen is het echter moeilijk vast te stellen of we te maken hebben met een geldige reden of een drogreden. De één zal in een bepaald geval een beroep op emoties oprecht en relevant vinden, terwijl de ander het als oneigenlijke argumentatie zal aanmerken. Daarnaast sluit de ernst van de maatregelen een beroep op bepaalde emoties uit. Hoewel een beroep op de lach effectief kan zijn, zijn de aankondiging van een mogelijk besmettingsgevaar en de slacht van 64.000 kalveren geen onderwerpen die met een lach gepresenteerd kunnen worden.

Hoe had de Nederlandse overheid tijdens de BSE-crisis op een verantwoorde wijze om kunnen gaan met pathosargumentatie? De persberichten hadden aan overtuigingskracht kunnen winnen, wanneer gevoelsmatige aspecten van de besluiten aan de orde waren gesteld. Het gaat hierbij niet zozeer om de maatregelen met behulp van een beroep op emoties te legitimeren, maar om aan te geven dat in de overwegingen die gemaakt zijn in de aanloop tot het besluit ook emoties een rol hebben gespeeld. Door bijvoorbeeld aan te geven dat in Groot-Brittannië paniek is uitgebroken en dat ook in Nederland mensen ongerust zijn, wordt duidelijk dat de overheid zich hiervan bewust is. Vervolgens kan met behulp van vormen van logos en ethos uitgelegd worden dat angst in Nederland niet nodig is. Wanneer erkenning plaatsvindt van emoties die zich in de samenleving voordoen, zal de ontvanger van de boodschap door herkenning eerder geneigd zijn zich door verdere argumentatie te laten overtuigen.

4.8 Conclusies

Met het oog op de vraag welke waarde aan het publieke debat gehecht moet worden, kunnen we enkele empirisch ondersteunde constatering doen. Ten eerste is er in het geval van de BSE-crisis géén sprake van een slecht geïnformeerd publiek debat. In zowel *De Telegraaf* als *de Volkskrant* is verslag gedaan van de via de persberichten verkondigde maatregelen. Hoewel de maatregelen door de pers niet kritiekloos werden ontvangen, bevat de verslaggeving geen onjuistheden met betrekking tot de maatregelen. Een geïnteresseerd persoon kon zich op een eenvoudige wijze, namelijk door een 'willekeurige' ochtendkrant

te lezen, goed op de hoogte houden van de door de overheid relevant geachte denkbeelden rond BSE. De door de overheid naar buiten gebrachte denkbeelden kwamen we in de kranten ook niet vervormd of misvormd tegen. We vonden dus geen aanwijzingen voor een verwrongen beeldvorming in het publieke debat.

Ten tweede kunnen we constateren dat veel meer denkbeelden de media hebben bereikt dan de door de Ministeries naar buiten gebrachte denkbeelden. Hierbij zien we dat *de Volkskrant* iets dichterbij de denkbeelden van de overheid blijft dan de in *De Telegraaf* gepresenteerde denkbeelden. Hiernaast valt op dat de denkbeelden van *De Telegraaf* 'extremer' zijn.

Ten derde is de presentatie van de denkbeelden in de kranten en in de persberichten dezelfde, met uitzondering van het ontbreken van pathos in de persberichten. Dit geeft eerder een aanwijzing dat de persberichten een mogelijkheid laten liggen, dan dat kranten verkeerd bezig zouden zijn. Het gaat er hierbij niet zozeer om maatregelen met behulp van een beroep op emoties te legitimeren, maar om aan te geven dat in de overwegingen die gemaakt zijn voor een besluit, ook emoties een rol hebben gespeeld. Wanneer erkenning plaatsvindt van emoties die zich in de samenleving voordoen, zal de ontvanger van de boodschap door herkenning eerder geneigd zijn zich door verdere argumentatie te laten overtuigen.

Met de drie constateringen hebben degenen die publieke debatten als rond de BSE-crisis niet serieus nemen het gelijk niet aan hun zijde. Er wordt geen verwrongen beeld gepresenteerd, maar een divers beeld. Een deel van die denkbeelden als irrelevant of schadelijk betitelen is mogelijk, maar dan wel vanuit een bewuste analyse en niet vanuit een sceptische grondhouding.

4.9 Relevantie van het publieke debat

de Volkskrant en *De Telegraaf* zijn onafhankelijke, zelfstandige kranten. De kranten geven niet letterlijk weer wat de overheid door middel van persberichten aanreikt. Toch zijn de in de persberichten aangegeven denkbeelden goed terug te vinden in de beide kranten. De kranten bieden daarnaast plaats aan meerdere en tegenstrijdige denkbeelden. Blijft de vraag naar de precieze relevantie van de verschillende denkbeelden. Daarvoor dient nagegaan te worden of de daar aangetroffen denkbeelden door de Ministeries reeds waren onderkend en of over het belang ervan een bewuste afweging is gemaakt. Dit werk verrichten wij hier niet. Wel dragen we een aantal overwegingen aan.

In de eerste plaats tonen beide kranten, net als de persberichten, denkbeelden die Nederland als veilig typeren. Bovendien wordt in *de Volkskrant* en in geringe mate in *De Telegraaf* aangegeven dat het besmettingsgevaar klein is. Daarentegen zien we in beide kranten ook het denkbeeld dat de Nederlandse consument zich wel degelijk ongerust maakt. Bovendien geven *De Telegraaf* en *de Volkskrant* aan dat er reden is tot bezorgdheid. *De Telegraaf* benadrukt de desastreuze gevolgen van een mogelijk verband en spreekt van een groot gevaar. *de Volkskrant* herbergt daarnaast ook het denkbeeld dat er sprake is van een reële besmettingskans, onder andere door veel aandacht te besteden aan het vegetarisme. Hoewel het denkbeeld dat Nederland veilig is, grotendeels is terug te vinden in *de Volkskrant* en in één artikel van *De Telegraaf*, worden mensen in de andere

artikelen in *De Telegraaf* en enkele artikelen in *de Volkskrant* eerder gewaarschuwd dan gerust gesteld.

Ten tweede zijn de door Nederland genomen maatregelen voornamelijk onderhevig aan kritiek, terwijl de persberichten de zorgvuldigheid van de maatregelen benadrukken. Als de overheid bijvoorbeeld de zorgvuldigheid van de uitvoering van het slachtbesluit benadrukt, wordt deze vervolgens in *De Telegraaf* als dieronvriendelijk gepresenteerd. Hiernaast tast ook het aanhalen van het Europese exportverbod als legitimatie voor diverse Nederlandse maatregelen het gezag van de Nederlandse bewindslieden aan. Dit exportverbod is namelijk in beide kranten niet vrij van kritiek. Daarnaast spelen volgens *de Volkskrant* commerciële belangen een rol en haalt *De Telegraaf* de bescherming van de vleesmarkten van andere Europese landen als reden aan. Wanneer nu in de persberichten deze Europese maatregel aangedragen wordt als legitimatie van het slachtbesluit, volgt al snel het idee dat ook bij het slachtbesluit economische motieven een rol spelen en dat het besluit 'slechts' dient om het consumentenvertrouwen te herstellen.

Bij deze confrontatie dringt de vraag zich op of de ministeries volledig zijn geweest bij hun verantwoording van de Nederlandse maatregelen. Was het tot nul reduceren van de risico's voor de volksgezondheid de enige beweegreden of speelden, zoals in de kranten wordt gesuggereerd, het herstel van het consumentenvertrouwen en economische belangen een belangrijke rol? Beide redenen kunnen bewust verzwegen zijn. Zo is het in de eerste plaats de vraag of het consumentenvertrouwen herstelt, wanneer bij de uitvoering van een maatregel vermeld wordt dat dit herstel wordt beoogd. Ten tweede schep je bij de vermelding van de reden dat economische belangen meespelen wellicht een precedent. In de toekomst kunnen anderen zich beroepen op deze maatregel om zelf steun van de overheid te ontvangen om de markt te beschermen. Het verzwijgen van achterliggende redenen kan echter ook leiden tot een aantasting van de geloofwaardigheid van de bewindslieden, zoals we in het geval van de maatregelen ten gevolge van BSE kunnen zien. We leven in een tijd waarin als het even kan openheid betracht dient te worden. Het is in ieder geval wenselijk dat wordt stilgestaan bij de vraag of de overheid met zwijgen het beoogde doel wel bereikt en in hoeverre zij verplicht is haar burgers volledig te informeren.

Een andere belangrijke overweging is of het gezag van de bewindslieden daadwerkelijk bevorderd wordt door de continue bevestiging van de zorgvuldigheid waarmee te werk wordt gegaan. Uiteraard is het belangrijk dat de bewindslieden zorgvuldig te werk gaan en dat de maatregelen met zorgvuldigheid worden uitgevoerd. Dit wordt echter wel erg uitdrukkelijk in de persberichten naar voren gebracht. Dit kan leiden tot argwaan. Een lezer van *de Volkskrant* reageert in een ingezonden brief als volgt op de aankondiging in *de Volkskrant* dat de slachters van de 64.000 kalveren beschermende kleding dragen om de kans op besmetting tot een minimum terug te brengen:

'Het riekt naar valse propaganda. Kijk eens hoe netjes en humaan onze concentratiekampen zijn. Het zag er werkelijk redelijk uit in de propagandafilms die de nazi's lieten maken. Weer krijgen we valse propaganda voorgeschoteld.' (VK 960413)

Hoewel een extreme reactie, illustreert dit een mogelijk effect van te nadrukkelijke benadrukking van zorgvuldigheid. Dit is geen mankement van de relatie tussen persbericht en krant, maar een voortvloeiende uit het juist 'keurig overnemen' van overheidsinformatie door de media.

Tot slot moet in ogeschouw worden genomen dat het Nederlandse publiek ook de denkbeelden uit de kranten niet direct overneemt. Een denkbeeld hoeft niet prominent aanwezig te zijn in de krant, om toch in het hoofd van de lezer een belangrijke plaats in te nemen. Gezien het feit dat de rundvleesmarkt na een korte daling weer snel aantrok, is het waarschijnlijk dat de consument meer waarde hecht aan de artikelen waarin de kans klein wordt ingeschat, dan aan de artikelen waarin van een mogelijke of grote kans wordt gesproken. Wade (1999) toont bijvoorbeeld aan dat informatie welke het voedingspatroon bevestigt, juist het consumptiepatroon versterkt, terwijl negatieve informatie wordt genegeerd. Zo zullen vegetariërs juist in artikelen die over grote kansen en gevaren spreken een bevestiging van hun voedingspatroon zien.

In het kader van onderzoek naar risicocommunicatie kunnen in de hier gekozen richting verschillende vervolgonderzoeken worden uitgevoerd. Zo kan de relatie tussen de persberichten van de ministeries en de krantenartikelen over een langere periode bestudeerd worden. Ook kunnen naast *de Volkskrant* en *Telegraaf* andere kranten en andere media in ogeschouw worden genomen. Bovendien kan voor de denkbeelden van de overheid uit meer bronnen geput worden dan de persberichten. Tevens kan gekozen worden voor andere casestudies. Dergelijke vervolgstudies leveren een completer beeld en kunnen incidentele verschillen en overeenkomsten boven tafel halen.

Relevanter is het wellicht uitkomsten van onderzoek als hier verricht te koppelen aan publieksonderzoek. Het gaat dan om vragen als welke denkbeelden over BSE we terugvinden in de publieke opinie, welke denkbeelden 'blijven hangen', welke denkbeelden niet voorkomen in de media en welke wijze van redeneren het meest overtuigt. Het zal duidelijk zijn dat geïnteresseerde mensen alleen al bij het onderwerp BSE bedolven worden onder een stortvloed van denkbeelden. Het is begrijpelijk en legitiem als mensen slechts een selectie daarvan een plaatsje geven in het eigen denken. Daarmee is de publieke opinie niet waardeloos. De waarde schuilt juist in het verzamelen van een brede waaier aan mogelijke inzichten waaraan de eigen inzichten kritisch getoetst kunnen worden. Daarnaast is dergelijke kennis over heersende denkbeelden in de publieke opinie noodzakelijk voor een effectief communicatiebeleid.

Literatuur

Research voor Beleid, *Basis, Periodiek voor beleids- en consumentenonderzoek*, (1999) 2, p. 26.

Boer, C. de en S.I. Brennecke, *Media en publiek. Theorieën over media-impact*. Boom, Amsterdam/Meppel, 1995.

Braas, C., E. van der Geest en A. de Schepper, *Argumenteren*. Wolters-Noordhoff, Groningen, 1996.

CBS, *Varkens- en rundveestapel, vanaf 1981*.

Website://statline.cbs.nl/witch/cgi-bin/SearchCGI.exe?FI=11&SI=1381577718
&SN=0&CP=2& ACTION=@, 1999

De Telegraaf van 20-3-1996 tot en met 30-4-1996:

- 960426 Britten willen 42.000 koeien slachten
- 960424 Britse minister verwacht versoepeling exportban rundvlees
- 960424 Slagers geven vlees weg. Londen hoopt op soepeler regeling rundvlees-verkoop
- 960423 Londen dreigt EU over exportverbod rundvlees
- 960417 Londen gaat vleesverbod aanvechten voor de rechter
- 960416 Strijd om de macht woedt achter de BSE-schermen
- 960413 Koe
- 960413 Kees van de Heijden dwong grote baas Wereldgezondheidsorganisatie gevaar van gekkekoeienziekte serieus te nemen. Rundvlees gevecht op leven en dood!
- 960412 Maximale beveiliging rond slachthuis. Aalten doelwit dierenvrienden.
- 960411 Gekke koeien-ziekte niet door schapen veroorzaakt
- 960411 Laatste gang 'gekke koeien' zwaar beveiligd. Aalten toneel van massaslachting.
- 960411 Dode kalveren alleen verwerkt op zondagen
- 960410 Megaklus duurt zeven weken. Kalverslacht start morgen.
- 960409 Britse regering ontkent plan dumpen kadavers
- 960406 Groeiende kopzorg om koe-gekte. Kans op verband met Creutzfeldt-Jakob-dementie een stapje dichterbij gekomen
- 960406 Vernietiging 1,5 miljoen kilo ingevroren vlees
- 960404 EU blijkt onmisbaar voor dwarsliggende Britten
- 960404 WHO wil permanente boycot met Britten. Nederland veilig met rundvlees
- 960403 Wetenschap ongerust over verband dementie en gekkekoeienziekte
- 960403 Landbouwministers vechten voor akkoord koeienziekte
- 960402 Verbranden van Britse kalveren duurt maanden
- 960402 Europa eist meer maatregelen van Britten. "Onvoldoende aanpak gekke-

- koeienziekte
- 960401 Lage vleesprijs lokt Britten ondanks angst naar de winkel
- 960401 Van Mierlo: Gekke koeienziekte wordt miljarden-fiasco
- 960330 Bio-dynamische veeteelt hoopt op grote doorbraak
- 960330 Terpstra: Strop met BSE-vlees bedrijfsrisico
- 960330 Overschot uit Landbouwfonds. EU-top bestemt miljarden voor werkgelegenheid
- 960330 Gekke koeien
- 960329 Verse vis steeds vaker op tafel
- 960329 Groeiend wantrouwen bij Britten over hun voedsel
- 960329 Veel onbegrip over Nederlandse 'vernietigings-gekte'
- 960329 Engeland verbiedt verkoop vlees van volwassen koeien
- 960329 Drugs en gekke koeien overschaduwden EU-top
- 960328 64.000 kalveren! Ook hier slachting Brits vee
- 960328 Britse 'gekkernijen'
- 960327 Exportverbod Brits rundvlees blijft van kracht. Verhouding tussen Europa en Britten nu op dieptepunt
- 960326 Gekke koeienziekte treft beurs Londen
- 960326 Drama voor Britse veeboeren. Brussel kondigt exportverbod af
- 960326 Koeienziekte-patiënt in Duitsland
- 960325 Brussel had zelf eerder kunnen ingrijpen. Productschap Vee en Vlees: verwijt aan Britten goedkoop
- 960325 McDonald's weert vlees van eigen bodem Nederlands vlees in Britse hamburgers
- 960323 Familie slachtoffers BSE woedend op Britse regering
- 960322 Brits rundvlees taboe
- 960322 Waarschuwing slaggers na verbod Britse import. Vrees voor torenhoge vleesprijzen
- 960323 Liever vis dan vlees
- 960322 Medische onderzoekers zijn het niet eens. Onzeker of koeien mensen besmetten
- 960321 Londen: Gekkekoeienziekte mogelijk risico voor mensen
- 960321 Paniek om koeienziekte. Nederland weert Brits rundvlees

De Volkskrant van 20-3-1996 tot en met 30-4-1996:

- 960430 EU aarzelt over weer toelaten van Brits rundvlees
- 960429 Op Isaacs Farm zijn ze ziek van 'BSE'
- 960429 'Nazi' en 'gentleman' geeft Engeland zijn Bal terug
- 960427 BSE blijft bron van theorie-productie
- 960426 Britse boeren mogen exportverbod toetsen
- 960426 'Milieurisico's zijn onzichtbaar en vaak richten ze pas op termijn schade aan'
- Meeste klachten na Tsjernobyl worden veroorzaakt door angst
- 960424 Londen rekent op snelle versoepeling exportverbod
- 960423 Exportverbod rundvlees komt Londen keel uit
- 960420 Dansen rond het kalf

960419 Een goed buikgevoel
 960418 Slacht Engelse kalveren valt duurder uit
 960418 Logica die boerenpet te boven gaat
 960418 Een cordon bleu vol heimwee
 960417 Klant koopt voorzichtig weer zijn runderlapje
 960417 Major wil visie Europese Hof op exportverbod
 960416 Sellerie in een schnitzeljasje
 960413 Nederland weert Brits kalfsvlees uit België
 960413 Prion-eiwit houdt hersencellen intact
 960413 Gematigd paars, dan breekt het lijntje niet
 960413 Geachte redactie: Valse propaganda
 960412 Slachting eerste kalveren wegens gekke-koeieziekte wordt gesmeerd lopende mediashow 'Het blijft een lullig gezicht, zo'n doodschot'
 960411 Slacht van 64 duizend Britse kalveren begint vandaag: In periode van vijfeneenhalve week worden dagelijks tweeduizend, mogelijk met BSE besmette dieren afgemaakt
 960411 EU handhaaft exportverbod op Britse runderproducten
 960410 Aids-test en media
 960410 EU overweegt versoepeling exportverbod Britse koeien
 960409 Schotten verliezen wetenschappelijk
 960406 Situatie rond Britse kalveren liet minister Van Aartsen geen andere mogelijkheid dan 'slachtbesluit'; 'Als politicus moet je zo'n keuze durven maken'
 960406 Brits rundvlees op last van Borst vernietigd
 960405 THE QUARTER - SPINAZIE'POUNDER
 960405 Hooglander en Galloway blijven leven
 960405 Nieuwe Engelse variant is volgens auteurs Lancet-artikel sterkste aanwijzing Verband BSE en Creutzfeldt-Jakob nog onzeker
 960405 België besluit Britse kalveren wel te sparen
 960404 Het Vega-ABC (slot)
 960404 Britten gaan verbod EU op export rundvlees aanvechten
 960404 Europees schaamlapje
 960404 Slachten Britse kalveren krijgt kamermeerderheid
 960404 Britse minister Hogg weigert Luxemburgs runderakkoord te tekenen EU eist waterdicht Brits plan
 960404 Ieder land mag van WHO eigen aanpak koeienziekte kiezen
 960404 In de greep van de gekke koe
 960403 Loopgravenoorlog over gekkekoeienziekte in EU woedt voort
 960403 In Engeland dreigt tekort aan rundvlees
 960403 Het Vega-ABC
 960402 DE GEKKE-BESCHAVINGSZIEKTE
 960402 Het Vega-ABC: Nooit meer koe, kalf of een heel paard half
 960402 BUITENLANDSE BLADEN
 960402 'BSE-affaire heeft mensen de ogen geopend'
 960402 Ministers EU wijzen Brits slachtplan af

960401 HET BLEKE MENSBEELD VAN PAARS
 960401 Nationale traditie brengt rundvlees terug op Britse tafel Zieke koeien
 960401 Van Aartsen vindt Britten te traag met aanpak BSE
 960330 Kabinet handhaaft besluit tot slacht Britse kalveren
 960330 ONGERUST
 960330 'Maastricht' is enige wapen tegen werkloosheid Nieuwe banen mogen EU geen euro kosten
 960330 'Verkoop rundvlees liep met 10 procent terug'
 960330 Besmet door beesten
 960330 Koppige veearts tegen gewetenloze mesters
 960330 Zinloos brandoffer
 960330 BSE-steun aan Londen roept bij Kok vragen op
 960330 De economie der gekke koeien
 960330 Kalverslacht?
 960329 Alleen Nederland vernietigt alle Britse kalveren Slacht kalveren
 960329 Slachtbesluit heeft volgens ex-minister Braks psychologisch effect 'Het is prettig dat iedereen ineens Nederlands vlees wil'
 960329 Ministerie van Landbouw beraadt zich over uitvoering van besluit tot vernietiging Britse kalveren 'Sonse stinkfabriek' blij met wegblijven kadavers
 960328 Over zes weken geeft EU Brits vlees weer kans
 960328 Grote slachter verwacht twintig miljoen schadevergoeding voor vernietiging kalveren. 'Boeren zitten straks met spookstal'
 960328 Nederland zendt Britse kalveren naar slachthuis
 960328 Londen overweegt vier miljoen koeien te laten vernietigen
 960327 Geleerden uit Londen reizen tevergeefs naar Brussel Europees comit, blijft bij verbod Brits vlees
 960327 Wachten op de harde feiten
 960327 Europa en de koeiengekte
 960327 Wereld wapent zich op alle manieren tegen besmet vlees
 960327 Onder druk van boeren overweegt Major slacht
 960327 Geleerden uit Londen reizen tevergeefs naar Brussel Europees comit, blijft bij verbod Brits vlees
 960326 CREUTZFELD-JACOB
 960326 Gezond?
 960326 Britten gaan niet over tot massale slacht
 960326 Major woedend over EU-verbod Brits rundvlees
 960326 Europa boos over Britse manier van informeren
 960326 Volgens deskundigen is gekke-koeien-epidemie onder Brits rundvee al lang over hoogtepunt heen 'Aflachten Britse koeien voor volksgezondheid onnodig'
 960326 Frankrijk slacht 151 runderen na constatering gekkekoeienziekte
 960326 Rundvleesprijzen op veemarkt in Utrecht stijgen met 5 procent
 960326 CREUTZFELD-JACOB
 960325 Britse McDonald's schakelt over op Nederlands rundvlees Londen houdt rekening met vernietiging deel veestapel
 960325 Gekke koeien verscheuren Brussel

- 960325 Van Aartsen wil in EU invoerstop Brits rundvlees
- 960323 'Britse reactie op variant CJ-ziekte is niet overdreven'
- 960323 Rundvlees uit Zwitserland is mogelijk ook besmet
- 960323 Britse regering lijkt laatste restje vertrouwen kiezers te verliezen Major blijft gewoon rundvlees eten
- 960323 Koeien en consumenten
- 960323 EU overweegt verbod op Brits rundvlees
- 960323 Taboe op Brits rundvlees leidt tot miljoenschade; 'We willen liever geen discussie met de klant'
- 960322 Kalkoenfokker profiteert van hysterie Britten in greep van 'gekekoeienziekte'
- 960322 Verband tussen runderziekte en menselijke hersenaandoening nog niet aangetoond. Opschudding over 'onveilig' Brits rundvlees komt te vroeg
- 960322 Verbod op invoer Brits rundvlees
- 960321 Slager Williamson zit met z'n rundergehakt

Durant, J., Bauer, M.W. en Gaskell., G. *Biotechnology in the public sphere, a European sourcebook*. Science Museum, Londen, 1998.

Engbersen, R., Jansen, T. en Witteveen W. (red.), *Het retorische antwoord*. Stichting Grafiet, Utrecht, 1991.

Europese Commissie, DG XXIV, *Het Voedsel- en Veterinair Bureau*. Bureau voor Officiële Publicaties der Europese Gemeenschappen, Luxemburg, 1999.

Ginneken, J. van., *Opinie dynamiek. Het raadsel van snelle omslagen in de publieke opinie*. (voorpublicatie). SWOCC/ASCOR; UVA, Amsterdam, 1999.

Goossens, J.M.M. (1996) 'Gekkekoeienziekte: Achtergronden bij een aktueel thema'. In: *Veeteelt*, 16 (1996), blz. 902-903.

Gross, A.G, *The rhetoric of science*. Harvard University Press, Cambridge, 1990.

Keuzenkamp, H. 'Verzekeren in het donker', in: *ESB*, 4193 (1999) blz. D28.

Kohler, 'Geflippte eiwitten maken gekke koeien', in: *NRC Handelsblad*, 28 maart 1996, blz. wo 5.

LNV: Persberichten van 20-3-1996 tot en met 30-4-1996:

- 960321 Nederland neemt maatregelen tegen BSE
- 960327 Britse kalveren in Nederland worden vernietigd
- 960403 Minister van Aartsen stelt commissie in om toezicht te houden op het ruimen van vleeskalveren uit het Verenigd Koninkrijk
- 960410 Ruiming Britse kalveren donderdag van start

LNVweb. (1997) *Wat is BSE?*

Website://www.lnvweb.nl/belinfo/issue/bse/watbse.htm.

Lundgren, R. en A. McMakin, *Risk Communication: A Handbook for Communicating Environmental, Safety, and Health Risks*. Battelle Press, Columbus & Richland, 1998.

PVE, 'Vertrouwd Nederlands rundvlees helpt kopers over schrik heen', In: *Sectorinfo Vee en Vlees*, 16 (1996), blz. 3-4.

RVU, *BSE* (Bewerking van Horizon van de BBC, Londen). Hilversum, 1997.

Sepers, C.E., *De gekke koe bij de horens gevat. Over BSE en de relatie tussen overheid en pers*. Stageverslag, LEI, Den Haag, 1999.

The Official Mad Cow Disease Home Page, *Countries reporting BSE*.
Website://mad-cow.org/~tom/symptoms.html#Eradication, 1999.

Tol, I. van, 'De BSE-crisis', in: *LNV-Recht, nul-nummer* 1996, blz. 1-4.

Toolan, M.J., *Narrative. A Critical Linguistic Introduction*. Routledge, Londen, New York, 1998.

VWS: Persberichten van 20-3-1996 tot en met 30-4-1996:

- 960321 Nederland neemt maatregelen tegen BSE
- 960327 Terpstra ontraadt consumptie Brits rundvlees
- 960410 Ruiming Britse kalveren donderdag van start

Wade, M.A. en Conley, D.M., *Consumer Responses to Food Safety Information from Print Media*. IAMA, Florence, 1999.